

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА II

БРОЈ 2

Примљено на II скупу Одељења језика и књижевности
од 25. марта 2014. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Ђорђевић и академика *Предрага Пупера*

Уредник

дописни члан

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2014

Ка изворима речи : тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ : зборник радова / приредила Марта Бјелетић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2013

Говорили: академик Александар Лома
академик АНУРС Слободан Реметић
др Марта Бјелетић

У Београду, уторак 17. децембар 2013. у 13 часова

ОД ИВИЋА ДО ЛОМЕ

Тридесет година, од 1983. до 2013, у Институту за српски језик САНУ, који се раније – као и језик – друкчије звао, у Етимолошком одсеку, од његовог оснивача Павла Ивића, који је умео да смисли, упути и оствари више послова одједном, одабраних тако да узвисују науку и истраживање, одабраних тако да морају бити настављени, одатле, с високог почетног места, до данас, до академика Александра Ломе, његовог стокраког знања и умећа да Етимолошки одсек води узбрдицом, до малог скупа стручних и даровитих дама (њих девет), у свих тридесет година откако су етимолошки послови институтски уређени, тамо је српска реч у средишту, тамо су сви у реч загледани као у намагнетисану твар, на којој се окупљају нарочите иглице и нарочити опиљци, који долазе стално, с речи на реч, с језика на језик, одсвакуд, изблиза и из даљине, из временских дубина што се тешко могу измерити, из вековних наслага у којима само етимолози откривају сродности, путеве, обликовања и значења речи, јер само они умеју да састављају родословне таблице речи у десетинама колена, од потомака које изговарамо и слушамо до давно затурених предака, јер само етимолози

виде како се у речима укрштају различита доба, људи и језици, јер само етимолози могу да одреде ДНК српских речи и само они о својих тридесет година загледаности у дно речи могу поуздано да сведоче, као што ће то сада, с нашим честиткама за леп јубилеј, учинити академик Александар Лома, академик Слободан Реметић и приређивач пригодног *Зборника* др Марта Бјелетић.

(Уводна реч уредника)

М. В.

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

Одређен да говорим први у овој свечаној прилици нашао сам се помало у неприлици. Наиме, моја сећања не сежу до почетака Етимолошког одсека, ја сам му се прикључио тек једанаест година доцније, 1994, а опет отад сам некако сувише у тај посао био, и још увек сам уплетен да бих се на њега могао осврнути са потребне дистанце. Стога препуштам колегама које ће после мене говорити да вам изложе основне чињенице и своје успомене везане за Етимолошки одсек и његов историјат, а ја бих се ограничио да кажем неколико уводних речи о науци којом се бавимо, етимологији, уопште, и посебно код нас Срба.

Та наука се зачала још у старом веку, независно код старих Грка и код старих Индијаца. Антички грчки филолози су сковали назив *etymología* да означе тумачење правога (*étymos*) значења речи (*lógos*). Индијци, чији су граматичари прецизношћу и систематичношћу описа језика надмашили своје грчке колеге и антиципирани модерне правце у лингвистици, какав је структурализам, назвали су тај огранак науке о језику *nirukta*- 'објашњење'. За највећег међу њима, Пáнинија, постоји прича да је живот завршио тако што је, шетајући се шумом, наишао на лава, па уместо да побегне стао и замислио се над етимологијом речи *simhá*- 'лав', а лав онда скочи на њега тако замишљеног и растргне га. Ни данас, две и по хиљаде година доцније, реч *simhá*- није етимолошки разјашњена, "Nicht geklärt" гласи меродаван савремени суд о њој у етимолошком речнику Манфреда Мајрхофера, а ни ја се овде нећу упустити у њено расветљавање, већ сам испричао ту анегдоту да предочим како етимологија није само наука, него и страст. Осим језикословаца, тој страсти знају подлећи и обични људи, нестручњаци, и одатле проистиче феномен који се зове народна (боље би било рећи: народска) етимологија. Професор Љиљана Црепајац, која ми је током студија класичне филологије отворила врата науке о језику а доцније ме повезала са Павлом Ивићем, испричала ми је опет једну анегдоту, како је један њен колега професор, не

знам, можда и академик, није га именовала, тврдио, не у шали, већ сасвим озбиљно, да је реч *свекрва* изведена од *све крива*. Подразумевало се, ваљда, да су тај назив сковале снаје које имају обичај да за све криве своје свекрве. Није тешко показати да је та етимологија погрешна. Иста реч позната је и другим словенским језицима: руски *свекрѡвь*, старопољски *śwekry* итд. и њен општесловенски праоблик се реконструише као **svekry, svekrъve*; нити се његов други део може довести у везу са придевом **krivъ*, нити први са **vъsъ*, што је прасловенски лик придева *сав*; он је у старом српском језику још увек гласио *вѣс, вса, все*, тек од XIV века јавља се лик са метатезом *све*. Шта је изворно значење речи *свекрва* не знамо. Она се не да тумачити из средстава прасловенског језика како га реконструишемо за средину првог миленија хришћанске ере, јер није у њему настала, него је још много старија, што произлази из чињенице да постоји и у другим индоевропским језицима: стинд. *śvaśrū-*, перс. *xusrū* итд., те се још за праиндоевропски какав се говорио пре око пет хиљада година може реконструисати **suekrū* 'свекрва' поред **suekuros* 'свекар', али те речи ни на тако дубокој праисторијској равни не подлежу једнозначној анализи која би разоткрила њихову првобитну мотивацију. Верујем да је овај пример довољан да се предочи колико је наивна претпоставка да се једна тако стара реч може тумачити из савременог језика на исти начин као нека прозирна новокованица, рецимо *свезналица* или *свеобухватан*. За утеху, и код једног Аристотела срећемо етимолошка тумачења која нису много паметнија од *свекрва* < *свекрива*. Античка етимологија заправо и није била наука са изграђеном методологијом, већ домишљање на основу пуког језичког осећања, једва нешто озбиљније од дивљег народског етимологисања. Старим етимолозима увиди у историју језика били су ограничени, за старогрчки сезали су у прошлост до Хомера, за санскрит – до Веда, а поредбених увида практично нису ни имали. Платон је, додуше, запазио да у фригијском неке речи звуче слично као у грчком, али се теоријска основа античке етимологије углавном сводила на филозофске расправе око тога да ли је језик настао *physei* или *thēsei*, тј. да ли су речи у некој природној вези са појмовима које означавају или су просто плод људске конвенције. Права компаративна лингвистика родила се тек на прелазу из XVIII у XIX век, открићем прасродства најпре међу старогрчким, латинским и санскритом, а затим и другим члановима индоевропске језичке породице. Тада бивају ударени и темељи модерне славистике, засноване на поређењу међусобних односа међу словенским језицима и њиховом поређењу са другим индоевропским језицима. У другој половини XIX столећа дотадашњи рад на пољу словенске етимологије заокружен је етимолошким речником словеначког и бечког слависте Франца Миклошича, чију двеста-годишњицу рођења обележавамо. У последњим деценијама истог века лајпцишки „младограматичари” на челу са Карлом Бругманом разрађују и чи-

не егзактнијим компаративноисторијски метод. На пољу славистике међу њима се истицао Аугуст Лескин, а његов ученик Ерих Бернекер прихватио се пред Први светски рат писања новог словенског етимолошког речника, али је урадио само отприлике половину посла, зауставивши се на слову М. У међуратном раздобљу пишу се етимолошки речници појединих словенских језика, међу којима је на општесловенском плану најзначајнији руски етимолошки речник берлинског индоевропеисте Макса Фасмера, а за нас *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* загребачког романисте и ономастичара Петра Скока. Оба су објављена тек након Другог светског рата, Скоков петнаестак година након његове смрти (умро је 1956). Пре Скока, српско-хрватска етимологија имала је своје почетке у радовима Франца Миклошича, не само у његовом већ споменутом „Етимолошком речнику словенских језика”, него и у низу других где се бавио позајмљеницама из других језика у словенске и словенском ономастиком обилато користећи српски и хрватски материјал. Код самих Срба и Хрвата, пионирски значај, али не много више од тога, има Даничићева књига *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku* издата у Загребу 1877. Значајнији је у том погледу историјски *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Југославенске академије, који је покренуо Даничић, а посебно томови које су уредили његови наследници на том послу Перо Будмани и Тома Маретић, закључно са дванаестим томом из 1938; послератни уредници тог речника одустали су од назнака о етимологији.

Време када је Павле Ивић покренуо пројекат нашег етимолошког речника било је обележено одвијањем два паралелна подухвата у Москви и Кракову на речничкој реконструкцији прасловенског лексичког фонда, оба започета исте, 1974. године (*Этимологический словарь славянских языков, Słownik prasłowiański*). Ослонац на те речнике много нам је значио за рад на *Етимолошком речнику српског језика*, и још увек значи, док не дођемо до слова В које није обрађено ни у једном у њих нити ће скоро бити. Павле Ивић био је пре свега стручњак за дијалектологију, историјску дијалектологију, и то врхунски у светским оквирима, и његова одлука да се овде само десетак година након објављивања Скоковог капиталног дела приступи писању новог етимолошког речника била је више него ичим другим подстакнута сазнањем да велики део лексике наших дијалеката, српских и хрватских, Скок није обрадио нити је могао обрадити, будући да му није стајала на располагању, већ је прикупљена и објављена тек након што је он престао са радом на свом речнику. Отуда Ивићева првобитна идеја да се не пише „нови Скок”, већ допуне Скоку, проистекла из убеђења да је главнина српско-хрватског речничког блага код Скока већ на задовољавајући начин обрађена. Време је увелико релативизовало тај суд. Напредак словенске етимологије у односу на прву половину XX века, када је Скок свој постумно

објављени речник писао, најбоље је одражен у двама поменутим прасловенским речницима, московском и краковском, а индоевропска етимологија значајно је напредовала од речника Валдеа и Покорнија из 1927–1932. којим се Скок служио, па и од његове верзије из 1959. коју је објавио сам Покорни. Крајем двадесетог века, када се искристалисала концепција нашег речника, узели смо у пуној мери прву чињеницу и закључили да целокупну лексику српскохрватског језика (у последњи час сужену на српску) треба изнова преиспитати на општесловенском плану, док смо оне друге – потребе преиспитивања на дубљој, праиндоевропској равни – постали свесни тек накнадно, кад смо приступили изради тзв. малог, једнотомног речника. Ево једног примера. У Огледној свесци, којом смо положили темељ концепцији великог речника, обрађен је дијалектизам *икни* 'сићушан' *икно* 'мало' из Црне Горе и изнета је претпоставка да је посреди метафора од *икра*, уз указивање на глуж. *jikno* поред *jikro* 'икра'; за алтернацију *r/n* понуђена су два објашњења: сразмерно позан развој *икрни* > *икни* или још праиндоевропска хетероклисија. Ту је, дакле, у првом плану могућа српско-лужичка изоглоса, а индоевропска перспектива бива само наговештена, у складу са тадашњим правилом да се, за домаће речи, заустављамо на прасловенској реконструкцији, а за стране на њиховом непосредном извору, не упуштајући се у проблеме дубље индоевропске етимологије кад је реч о онима првим, нити у питање крајњег порекла позајмљеница. У једнотомнику смо пак перспективу продубили и проширили, па се под речју *икра* најпре указује на лит. *jėknos* у истом значењу као на други могућ траг хетероклисије код ове речи у балтословенском, а онда се износи претпоставка о њеној првобитној истоветности са праиндоевропским називом за јетру, такође хетероклитном основом, лат. *iecur*, *iecinoris*, гр. *hēpar*, *hēpatos*, стинд. *yákr̥t*, *yaknás*. Следи осврт на питање да ли су прасл. *jьkra у значењима 'рибља јаја' и 'лист на нози' само хомоними или по пореклу једна иста реч, па се у прилог овом другом тумачењу наводи да литавско *ikras*, холандско *kuit*, естонско *-mari* имају оба значења, те да у питању може бити метафора која избочени лист на нози описује полазећи од риблиег трбуха пуног икре; томе у прилог наводи се један археолошки налаз, истетовирана риба на ножном листу једног од мумифицираних мртваца из скитског гроба V в. пре Хр. у Пазирику на Алтају. Скоков речник ту није најсвежија референца, па ни осма свеска ЭССЯ из 1981, већ Малоријева и Адамсова *Encyclopedia of Indo-European Culture* из 1997. и *Nomina im indogermanischen Lexicon* из 2008, од којих је прва заменила класични енциклопедијски речник Шрадера и Неринга, а друга, у сегменту именица и придева, Покорнија. Та одредница у једнотомнику није изузетак, већ се трудимо да где је год то могуће осавременимо језичку дискусију и отворимо ванјезичке, културноисторијске увиде, а такође да предочимо скривене везе које постоје међу појединим речима, у овом случају

тако што упућујемо на одредницу *мигерица*, јер та реч нам је дошла преко турског из персијског *jigar*, у Авести *yākarə* 'јетра', истога крајњег порекла као *укра*. У великом речнику, за *мигерица* бисмо се задовољили навођењем непосредног турског етимона *ciğer*.

Дакле, радимо на два колосека, један велики тезаурус, намењен првенствено специјалистима – славистима и балканолозима, који треба да испуни племенити циљ који је зацртао Павле Ивић тако што ће бити сабрано и у мерама наших могућности растумачено свеукупно речничко благо народних говора и старог језика, и један сажет али истовремено амбициозан приручник, сведен на основни лексички фонд, циљан како на широку читалачку публику тако и на језикословце ширих интересовања, индоевропеисте и друге компаративисте, замишљен да буде истовремено и занимљив и поучан. Домашај наших прегнућа показаће време; трасе које смо зацртали нису лаке, воде често преко дубоких провалија у времену, кроз тешко проходне честаре и прашуме облика и значења, али смо одлучни да их следимо – док нам се неки лав не испречи.

Слободан Реметић

Развођу двају миленијума лично сам дужник за две нове синтагме: „хуманитарно бомбардовање” и „колатерална штета”. Нас је данас окупила колатерална корист од немогућности највећег српског дијалектолога до данас, од кога бољега у његово доба није имала ни Европа, да у своме народу заснује, по своме укусу и својим мерилима, озбиљан научни пројекат из домена науке о народним говорима. Под кровом овога високог дома Павле Ивић је већ подалеке 1976. године подсетио да „на изворишту многих токова стоји име Саве Немањића, човека који се родио у право време и у правој породици за велике подухвате, али који је уз то имао и правих способности”. Да се прави људи увек рађају на правом месту и у право време, показао је управо професор Ивић, најзаслужнији за данашње окупљање поводом овога свечарског дела које чине следећа поглавља: *Предговор; О Павлу Ивићу; О етимолошком пројекту; О „великом” етимолошком речнику; О „малом” етимолошком речнику; Поглед у будућност; Разно; Литература; Резимеи; Изабрана библиографија сарадника на пројекту; Прилози*. Књига коју је зналачки за штампу приредила др Марта Бјелетић, научни саветник Института за српски језик САНУ, доноси 27 прилога сарадника Етимолошког одсека. Пред нама је веома садржајан зборник радова у служби обележавања једног вредног и лепог јубилеја. У већини језичких дисциплина код нас би се могла одмеравати вредност тридесетогодишњег учинка у поређењу са достигнућима ранијих генерација истородних посленика, а овде читалац

сазнаје шта је урађено за три деценије у подухвату националног значаја у којем се кренуло дословце – од нуле. Читаоцу су, у одлично груписаним текстовима, изложене све релевантне чињенице из рада Одсека, од идеје и иницијативе за покретање недостајућег нам капиталног језичког пројекта до информације о озбиљним монографским остварењима предатим у штампу. Осим покојног академика Павла Ивића, аутори текстова су академик Александар Лома, Јасна Влајић-Поповић, Марта Бјелетић, Снежана Петровић и Марија Вучковић.

Прво поглавље чине два текста посвећена академику Павлу Ивићу. У првом је осветљена његова визионарска улога у заснивању целог подухвата, а у другом се говори о Ивићевом великом доприносу етимолошким и ономастичким истраживањима, о осведоченом дару за успешно трагање за пореклом речи, о етимолошкој „жици” великога ерудите и полиглоте, несумњиво првог ауторитета у србистици друге половине XX столећа. У прилозима другог блока представљен је досадашњи развојни пут пројекта који ће, по Ивићевим речима, „неизбежно трајати деценијама”. Овај део књиге подсећа на потешкоће свих врста које су пратиле рађање и стасавање колектива састављеног, с изузетком проф. Ивића и његовог наследника у руковођењу амбициозно заснованим подухватом, проф. Ломе, од почетника у етимолошким пословима будући да та проблематика није налазила своје место у наставно-научним програмима наших високошколских институција. Није, нарочито у почетном периоду, изостало ни осипање изузетно дефицитарног, у оквиру Одсека школованог и за приметне послове око одгонетања порекла речи солидно оспособљеног кадра. У једра јединог колектива ангажованог на етимолошким истраживањима на простору доскорашње заједничке државе нису дувале ни друштвено-историјске, односно политичке прилике. Формални распад заједничке државе и раскидање српско-хрватске језичке заједнице водио је преименовању – дотадашњег – српскохрватског књижевног језика, а тиме је и *Етимолошки речник српскохрватског језика* године 1998, на иницијативу Српске академије наука и уметности, преименован у *Етимолошки речник српског језика*.

Треће, најобимније поглавље посвећено је ударној теми књиге – такозваном „великом” етимолошком речнику. У десет прилога детаљно су представљени методолошки поступак и тројна сегментација одредница у Речнику. Изложен је, даље, методолошки приступ прасловенском наслеђу српскохрватског језика заступљен у Речнику, а предочена је и мера посезања за лексиком усвојеном током вишевековног турског уплива у лексичко благо српског језика, пре свега српских дијалеката. *Изнети су разлози за обухват „свеукупног речничког блага српског језика, изузев рецентних интернационализама и речи искључиво књишког карактера”*. Објашњен је и пут до концепције у Речнику „која укршта гнездовити приступ на синхрон

идиоглотској равни са лексемским приступом у дијахроној и алоглотској перспективи”. Није изостало ни подсећање на потешкоће које прате амбицију да се начини етимолошки тезаурус језика који нема ни збирне базе дијалекатске лексике ни ваљаног историјског речника.

У следећем поглављу читалац се обавештава о методолошким поступцима који једнотомном етимолошком речнику српског језика, са планираним обимом од око 3500 одредница, дају статус дела „између популарног и научног речника”. Најбитније о једнотомнику малочас смо чули са прве адресе. У тексту *Од индоевропског до словенског и назад*, добијеном из пера водећег српског, и не само српског, етимолога и индоевропеисте, изнети су аргументи на којима се темељи амбиција „да се тим делом словенска етимологија унапреди и ухвати корак са актуелним истраживањима у области индоевропеистике”. Након читања прилога *Ништа без дијалеката* савршено је јасно зашто се ни у етимолошком речнику „популарне намене” не сме заобилазити дијалекатска лексика, драгоцен сегмент неисцрпне ризнице народне усмене баштине.

На овоме месту се осећам позваним и прозваним на подсећање да је најмање 4–5 дијалекатских речи картотеке *Етимолошког речника српског језика*, преузетих из писаних извора, добијено заслугом Павла Ивића, чији је ауторитет његове најближе сараднике обавезивао на помоћ аматерима ентузијастима, приносницима драгоцених сведочанстава језичког и етничког идентитета и континуитета српског народа, а ови су, и по објављеним исказима, у подршци великог научника добијали велику сатисфакцију за уложени труд и стицали крила за нова прегалаштва. Нико није могао рачунати на Ивићев заштитнички штит од било какве критике као посленици ове врсте. Још је већи учинак академика Ивића и његове десне руке професора Светозара Стијовића у прикупљању ономастичких чињеница, неписане историје истраживаних области, где се, таман као у етимолошким пословима, кренуло готово од нуле. У Ивићево доба почеци и плима, а после, нажалост, непријатна осека. Вратила су се времена завичајне дијалектологије, што не иде на руку напору око формирања тима стручњака компетентних за решавање виталних питања озбиљне националне научне дисциплине. Ново време са новим системом тзв. бодовања научног рада уништило је перспективу стручног помагања агилним ентузијастима, а у државној каси нема пара за штампање радова оних који „нису на пројектима”. Сплет околности таквима затвара врата и у научним гласилима, међу којима има и оних која је управо Павле Ивић основао.

Пето поглавље чини досад необјављивани прилог А. Ломе *Београдски етимолошки пројекти и њихов компаративистички значај*, продубљени поглед на досадашње искуство у раду на тезаурусу и једнотомнику, све у контексту њиховога научног значаја и доприноса и изван оквира србистике и

балканологије. Експлицитно су наведени и разлози зашто и како се од првобитне замисли о пројекту заснованом 1983. године као допуни Скоковом речнику дошло до одлуке „да се изради етимолошки тезаурус који би обухватио целокупно дијалекатско и историјско језичко благо”. И другим читаоцима ове вредне књиге свакако ће пријати редови исписани руком аутора познатог и препознатљивог и по пословично одмереној речи: „У току нашег рада на сажетом етимолошком речнику умножавају се запажања и претпоставке о дубљем пореклу словенских речи из основног лексичког фонда, што у целини ставља у изглед допринос компаративној лингвистици који ће надмашити оно што се на том пољу очекује од једног оваквог лексикографског подухвата”.

Поглавље *Разно* доноси седам раније необјављених текстова. У питању су предавања, затим речи изговорене на промоцијама књига и приликом додела награда. Из њихових наслова (*Дијалекатска лексикографија – покретачка снага етимологије; Дугорочан и далекосежан подухват; Речник за стручњаке и „сладокусе”; Ишчитавање прошлости из језика; У вечитој потрази за пра-; Београдска етимолошка школа; Дуг Павлу Ивићу*) није тешко наслутити да овај блок додатно изоштрава представу о пређеном путу, данашњим преокупацијама и плановима сарадника Етимолошког одсека ангажованих на капиталном подухвату националне науке и националне културе у целини. Комплексност великог дугорочног пројекта уверљиво дочаравају речи изговорене на стручном предавању: „Етимолошки речник у себи садржи више речника у једном: и описни, и историјски, и речник страних речи, и дијалекатски – али то није механички збир него синтеза садржаја свих њих у једном новом амалгаму”. Дијалектологу морају пријати речи да је „етимологија у свом најбољем и најпоузданијем виду историјска дијалектологија, само са већим степеном реконструктивности и хипотетичности”.

Изабрана, а у ствари импозантна библиографија сарадника Одсека завршава се податком вредним сваке пажње да је у функцији Пројекта до данас одбрањено шест магистарских радова и шест докторских дисертација.

Садржај књиге, најкраће речено, показује како се од голе ледине у оквиру једне језичке дисциплине стигло до статуса озбиљне и уважаване адресе у словенском свету. *Огледна свеска*, три прва тома *Српског етимолошког речника*, посебне монографије и радови сарадника Одсека објављени у угледним гласилима у земљи и иностранству обогатили су међународни језички именик термином – Београдска етимолошка школа, о чијем угледу уверљиво, на свој начин, говори и податак да су две монографије сарадника Етимолошког одсека носиоци Награде „Павле Ивић”, престижног признања које додељује Славистичко друштво Србије.

И овде – једно подсећање. Митар Пешикан, највећи српски лексикограф после Ђуре Даничића, у своје време најбољи у неколике језичке обла-

сти, на јавној сцени је говорио да успешна етимолошка експертиза обима пет редова заслужује статус библиографске јединице, а ми тридесетогодишњи јубилеј етимолошког колектива испраћамо у контексту десетак књига и колико тек радова, расправа и студија објављених широм света на светским и словенским језицима.

Научна јавност добила је, најкраће речено, чврст доказни материјал како се од нулте опције један мали колектив виноу до завидне висине и за релативно кратко време стао уз раме са центрима иза којих стоји богата континуирана историја у бављењу истородном проблематиком. Основан у последњи час, али на правом месту, далековидом визијом великога Павла Ивића, који је кормило грандиозног научног подухвата предао у руке Александру Ломи, једном од најкомпетентнијих данашњих етимолога и индоевропеиста уопште, Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ израстао је у основу наду српске науке. Осмишљеном кадровском политиком, и то у не баш повољним околностима, стигло се до критичног квантитета ауторског колектива, састављеног од полетних и већ компетентних полиглота, дораслих да се хватају у коштац са проблематиком из домена србистике, славистике, балканистике и индоевропеистике. Тај, свакако основни предуслов постоји, преостаје још само да меродавни на адекватан начин вреднују капиталне дугорочне националне подухвате који, по природи ствари, и према искуству сређенијих и сређенијих националних и државних заједница у Европи, „троше” генерације научника. У тим повољнијим, а свакако долазећим околностима колектив који стоји иза ове књиге чиниће још чвршћи ослонац нади за жељену будућност српске лингвистике.

МАРТА БЈЕЛЕТИЋ

Нисмо се, такорећи, ни осврнули, а пролетело је 30 година од тренутка када је у оквиру Института за српски језик САНУ основан Етимолошки одсек. Из данашње перспективе чини нам се да су то била нека сасвим другачија, сређенија времена, али када се присетимо колико је труда било потребно уложити у тај подухват, увиђамо да можда и није тако.

Ред је да се један овако значајан јубилеј обележи. Природно би било тим поводом одржати пригодан научни скуп, или макар објавити тематски зборник у којем би се нашли радови истакнутих словенских етимолога од којих су, данас, већина наши пријатељи. Ми смо се, међутим, из свима познатих разлога (званих недостатак новца) определили за најскромнију варијанту – а и она једва да је остварена. Одлучили смо да приредимо јубиларни зборник састављен од радова које смо ми сами, током свих ових година, писали о нашем одсеку, о нашем пројекту, о нашем главном задатку

– етимолошком речнику. Али примерак зборника који видите, нажалост, само је макета, направљена да би зборник могао бити представљен на 15. међународном конгресу слависта који је одржан августа ове године у Минску. Новац за његово штампање додељен нам је тек у новембру, тендер је завршен буквално јуче, па док се не појави одштампан тираж, електронска верзија зборника може се погледати на сајту Института.

Садржину и структуру зборника није било тешко осмислити, она се наметнула сама по себи. Испоставило се, наиме, да смо у протеклих 30 година често и детаљно писали о концепцији нашег „великог” речника (у новије време и „малог”), о приступу различитим слојевима лексике и њиховом третману у самом речнику, о методологији израде одредница, али смо такође бележили и чињенице из живота нашег одсека, везане за кадровску ситуацију, резултате рада, планове. Радове који се баве овим темама релативно лако смо груписали у засебне целине, али је било двоумљења око њиховог редоследа, нарочито у поглављу **Разно**, где се налазе досад необјављени, а при том и врло разнородни прилози. Зато смо, кад год је било колебања, прибегавали најједноставнијем решењу и ређали их хронолошким редом, и све је, у тренутку, долазило на своје место, све се склапало у природну и складну целину. Тако је, уосталом, и у самој етимологији, где се најпростије објашњење увек покаже и као најтачније, само га треба открити.

Главни јунаци нашег зборника јесу Етимолошки одсек и *Етимолошки речник српског језика* који се у оквиру њега израђује. Због тога у садржају зборника нема имена аутора прилога који су, за ову прилику, добили и нове наслове: нпр. *Како визију спровести у дело, Ивићева етимолошка „жица”, „Тај велики посао неизбежно ће трајати деценијама”, Пунолетство, Зрелост и први плодови, О прасловенској лексици, О турцизмима, Необично слово а-, О семантици, О лексици тајних језика, Шта све један етимолог мора да зна* итд. Намера нам је била да већ летимичан поглед на садржај, неуобичајен за дела овакве врсте, привуче пажњу читаоца и заинтересује га за причу која следи. Дозволите ми сада да вас, кроз неколико цитата из самих текстова, у ту причу уведем:

„Етимологија је у свом најбољем и најпоузданијем виду историјска дијалектологија, само са већим степеном реконструктивности и хипотетичности. Павле Ивић био је један од водећих светских дијалектолога, који је подједнако владао синхронијом и дијахронијом, поседовао је сасвим озбиљна знања из компаративне лингвистике, а нема сумње, и „етимолошку жицу”, оно што се не стиче пуким асимиловањем факата. Стога је сасвим природно што је управо он осетио потребу да се не задовољимо Скоковим монументалним делом, него да приступимо писању новог етимолошког речника српскохрватског, или, како је то доцније сужено, српског језика.

Подухват, који је он водио до своје преране смрти, био је несумњиво потребан и оправдан, али и смео, због тога што се почињало практично ни од чега. Хиљаду деветсто осамдесет треће године у Србији и у Срба није било никога ко би се са пуним правом могао назвати етимологом. Данас нас има, и то један пристојан број са одређеним међународним угледом. Како се то десило? Најпре тако што је, срећним избором сарадника, дошло до споја оних интересовања која у своме збиру чине етимолога. У том тренутку нико од нас који смо били и сада смо још на овом пројекту није имао тридесет година; најмлађи ако су се тек били родили. Етимолошки одсек постао је и остао велика учioniца где старији обучавају млађе, усмеравају их и подстичу на што брже напредовање у науци, и формално и суштинско. Створила се, и остала, као неки дух који прожима овај одсек, жеља да се знања шире и продубљују, од властитог образовног профила ка другим областима не само науке о језику, него и науке уопште, јер је етимологија, као мало која друга дисциплина, упућена на интердисциплинарност. Повући границе својим интересовањима погубно је за етимолога, јер оно што се одражава у грађи којом се бави, речима, заправо је свеукупност људског погледа на свет у одређеним етничким, географским и временским пресецима. Треба бити, у потребној мери, историчар, етнолог, географ, геолог, ботаничар, зоолог, и још штошта друго. Уз то, поседовати практичну лингвистичку компетенцију, а у нашем случају то значи макар читати све словенске и све светске језике, а богами и балканске.

Са стране гледано, наш посао је незахвалан. Изискује не само многа знања која се стичу, проширују и продубљују малтене доживотно, него и много што рударског копања, што пипавог рада. Треба имати у виду да се *Етимолошки речник српског језика* пише без неких потребних предрадњи. Немамо ваљан историјски речник нити пак збирни речник српских дијалеката. Да не говоримо о електронским базама података, какве другде поодавно постоје. Упркос томе, тежимо ка исцрпности, сматрајући да се наш посао ради једном за свагда.”

Ево шта се у зборнику може прочитати о самом *Етимолошком речнику српског језика*:

„Овај речник је писан истовремено за барем три категорије корисника: за општу публику и за шири круг колега лингвиста србиста, али исто тако и за најужи круг колега етимолога и компаративиста, пре свега слависта али и балканолога – дакле за оне којима су подаци из српског језика битни за њихов рад на проучавању словенских етимологија и балканских изоглоса. Због ширине захвата грађе и због знатне интердисциплинарне оријентације аутора, корисне податке у њему могу наћи и истраживачи других ху-

манистичких наука, историчари, фолклористи, етнологи, правници, психолози. У сваком случају, ЕРСЈ се може читати на разне начине, и редом и селективно, на прескок – не баш као *Хазарски речник*, али захваљујући техничкој обради одредница, различити корисници могу га користити на различите начине:

1) Обичан л а и к може лако да препозна жељену реч у болдираном наслову одреднице којим почиње први део, и да одмах пређе на други део одреднице [са] тумачењем њеног порекла.

2) Колеге лингвисти различитих профила (лексиколози, дијалектологи, дериватолози, семантичари итд.) имају на располагању комплетан први део, са свим (нама) расположивим потврдама из српског језика. Њих други део може занимати у целости, или само до границе основног етимолошког објашњења порекла речи. Осим изузетно, они се вероватно неће упуштати у праћење дискусије у трећем делу одреднице.

3) Колеге етимолози најчешће ће бити незаинтересовани за други део одреднице, пошто је њима тај садржај у принципу већ познат. Међутим, веома ће их занимати први делови у којима ће они тражити нове потврде наших дијалекатских речи које евентуално чине пандан неким њиховим „проблематичним” речима, које тако добијају шансу да буду етимолошки протумачене. Управо за овакву публику, за одабране светске стручњаке у области етимологије намењени су трећи делови одредница ЕРСЈ.

4) И најзад, у потенцијалне кориснике *Етимолошког речника српског језика* спадају и сладокусци. Њих замишљам као људе мало дубље интелектуалне радозналости и отворености који у садржају овог речника, читаног редом, на прескок или на неки од поменутих начина, налазе подстицаја за различита размишљања и даља трагања. Она се не морају нужно тицати само језика у ужем смислу, већ целокупне наше стварности коју језик одражава.”

Да би се у потпуности сагледао и правилно проценио значај неке идеје, подухвата, нечијег уложеног труда, неопходно је посматрати их кроз призму протеклог времена. Поводом десетогодишњице смрти Павла Ивића записали смо и ово:

„Људи, природно, нису свесни значаја догађаја у тренутку док се они одвијају. Тако и ми сада, читава деценију након смрти Павла Ивића и са дистанцом од четврт века откако смо га упознали, почињемо боље да схватамо и неупоредиво више да ценимо све што је радио. Укупно сећање на њега накнадно се осветљава неким призорима који израћају из заборави и стварају слику мало другачију – пунију од оне релативно сведене, формиране током вишегодишње свакодневице у нашем односу асистената и ђака пре-

ма знатно старијем професору. Професору кога смо слушали и дивили му се али га – сада то знамо – нисмо у потпуности разумели нити били у стању да сагледамо сав смисао његовог големог труда око етимолошког пројекта. Својом истинском величином и огромном ерудицијом Павле Ивић нам је неосетно наметао високе стандарде и подстицао потребу да увек тежимо бољем и дајемо све од себе. Захваљујући – између осталог – и томе, остварила се његова визија о утемељивању етимолошких студија у нашој средини: сарадници Етимолошког одсека данас су компетентни и међународно признати стручњаци о којима се у релевантним славистичким круговима говори као о 'Београдској етимолошкој школи'".

И, да завршим речима нашег професора:

„Тај велики посао неизбежно ће трајати много година, па и деценијама. Захтеваће много напора и истрајности, стално праћење етимолошке литературе и нових извора, а свакако и укључивање нових сарадника. Ако буде и трајног разумевања у нашој друштвеној средини, перспектива је, надам се да смем рећи, повољна. Српска наука добиће дело које ће попунити крупну празнину, додајући једну нову димензију проучавању нашег језика и уједно остварујући допринос који светска славистичка наука има право да очекује од нас.”